

Dr. Fran Detela.

K sedemdesetletnici. — Jož. Debevec.

Novoletna številka II. letnika Ljubljanskega Zvona (l. 1882.) je prinesla kot uvodno in celoletno povest: *Malo življenje*, spisal dr. Fr. Detela. Prejšnji letnik, I., še za uredništva Josipa Jurčiča, je bil z »Rokovnjači« sijajno začel, pa tudi II. letnik je imel srečo, zakaj stari Premec in njegov sin Miha sta s svojim neugnanim humorjem dosti pripomogla, da so Zvonovi čitatelji lažje preboleli bridko dejstvo, da je za zmirom omahnila roka, ki je bila ustvarila Blaža Mozola, Tonča Obloškega, Petra Točo... »Malo življenje« je bilo Detelovo prvo slovstveno delo; namah je z njim postal znan in priljubljen. Živo pomnim, kako smo dijaki vpraševali, kdo je ta dr. Detela, kje živi, odkod je, je li še mlad. Zvedeli smo toliko, da je gimnazijski profesor v Dunajskem Novem mestu in da so njegov rojstni kraj Moravče in da se torej tam, v tisti dolini in po tistih hribih vrši povest. Več nisimo zvedeli. Danes vem, da je bil naš pisatelj rojen dne 3. decembra 1850 v najugledniši hiši Moravč in da je bila njegova mati sestra našega tedanjega profesorja za naravoslovje Valentina Konška, ki nam je dijakom vedel toliko šaljivega in zanimivega pripovedovati iz svojega življenja. Najbrž je torej tudi profesorjev stričnik po materi podedoval »die Frohnatur und Lust zu fabulieren«. Rod Konškov je doma na Trojanah, tam gori vrh Črnega grabna, na meji Kranjske in Štajerske. Gotovo je kot deček večkrat z materjo obiskal ta zgodovinski kraj; s Trojan se mu je odpiral pogled doli po veliki cesti proti Vranskemu, Žalcu, Celju. Morda se je že takrat v mladem srcu vnela tolikšna ljubezen za slavno zgodovino celjskih grofov. Kakó je preživel svojo prvo mladost, si lahko naslikamo, če čitamo

»Malo življenje«. Deček, obdarjen z bujno domišljijo in pa izrednim spominom — najzvestejšima spremljevalcema dobrega pripovednika — je imel odprto oko za lepoto rojstnega kraja, za njegove gozdove in vrhove, imel pa tudi odprto uho za vse, kar so stari ljudje pripovedovali, pa tudi, kar v vsakdanjem življenju kmetijskega človeka tare in žuli; vse to — zlasti način pripovedovanja — se mu je neizbrisno vtisnilo v spomin. Gotovo je že takrat opazoval solnčnovedre značaje, kakor oba Premca, cerkvenika Ožbeta ali starega Šimna doli v mlinu z njegovimi črnimi bukvami. Bržčas se je popel večkrat tudi na Limbarsko goro, odkoder je užival prekrasni razgled na bližnjo okolico, Peče (»Strma peč« v »Malem življenju«?), na pobočje proti Vačam itd. Že v domači ljudski šoli je morebiti imel sošolce Tončka, Blaža, Lenčko... ki jih pozneje srečamo v »Novem življenju«.

Gimnazijo je dovršil v Ljubljani, v juliju leta 1871. Bil je večkrat prvi odličnjak, sicer drugi ali tretji. Če je izrek, da človek zna, kar zna do 20. leta, resničen, potem moramo reči, da je gimnazijec Detela srednješolska leta izborno izrabil. Nekaj let je bil gojenec Alojzijevišča. Na gimnaziji je dobil podlago tudi za francoščino, ki je napravil iz nje na vseučilišču izpit. — Na Dunaju je študiral klasično jezikoslovje. Napravil je tudi doktorat iz filozofije; zlasti je v ta namen proučil nemško modroslovje: Leibnitza, Kanta in Kantovce. Živahno je pa sodeloval tudi v »Sloveniji«. Tista leta so mu pač dala gradivo za »Trojko« in tipe Radivoja Čuka, Lovra Bojanca, Vladimirja Dragana. — Jeseni leta 1876. je pričel svoje učiteljsko službovanje, in sicer v tujini, v Dunajskem Novem mestu. S svojo

razsežno izobrazbo si je med trdimi Nemci kmalu pridobil ugled. Imel je na zavodu še enega tovariša-rojaka, prof. Fr. Šukljeta. Nemški kolegi so ju zvali: »die beiden Slawenapostel«, dokaz, da nista skrivala svoje narodnosti, a vkljub temu uživala veliko spoštovanje.

V Dunajskem Novem mestu je pričel pisateljvati. Ko je objavil »Malo življenje«, je imel 31 let. je bil torej že v zreli moški dobi. Ali je na to, da se je tako dolgo premagoval, vplival Stritar, s katerim je bil dr. Detela mnogo občeval na Dunaju in ki je bil istotako šele s tridesetim letom stopil v javnost? Škodilo mu to samopremagovanje gotovo ni. Dunajsko Novo mesto ga je spominjalo burnih časov cesarja Friderika III. in borbe za varuštvo kraljeviča Ladislava (l. 1452.). Mladi profesor se je poglobil v spise cesarjevega tajnika Eneja Silvija (poznejšega papeža Pija II.), ki je v klasični latinščini popisal tisto dobo. Sad tega študija je bil zgodovinski roman »Veliki grof« (Ljubljanski Zvon, 1885) in pozneje Pegam in Lambergar (Matica Slovenska, 1891, 2. izdaja 1910, obnem s Hrvatsko Matico).

Jeseni l. 1890. je dr. Detela zapustil tujino in se kot novomeški gimnazijski ravnatelj vrnil v domovino. Ta njegov korak je v dveh ozirih značilen: dasi bi bil lahko še dalje in častno služboval med Nemci v bližini cesarske prestolnice, je zmagala v njem ljubezen do domovine; in enaka je stvar z njegovim slovstvenim delom: dasi bi bil — ob tako dobrem poznavanju francoskih realistov in s svojo duhovitostjo, ki se zrcali v njegovi komediji »Učenjak« — lahko dal svojim leposlovnim spisom velikomestno, evropsko lice in njih pozorišče postavil na parkete in v salone, je tudi v tem oziru zmagala v njem ljubezen do domače grude, do kmetskega življenja, iz katerega je bil izšel; njegova umetnost je ostala domača, pristnoslovenska, vsakemu, tudi najpreprostejšemu čitatelju iz naroda umljiva. In odtod njen vpliv, njena priljubljenost, njen uspeh.

V Novem mestu je kot ravnatelj deloval šestnajst let, do leta 1906., ko je vstopil v pokoj in se preselil v Ljubljano. Učitelji in učenci so ga spoštovali in ljubili kot vzornega voditelja in vzgojitelja. Saj je znano, da mu je neki deželni šolski nadzornik rekel: »Prišel sem k Vaši uri, ne Vas nadzorovat, ampak od Vas se učit.« Takole nam ga označujejo njegovi bivši učenci: »Ravnatelj Detela je bil strog, resen; zahteval je od nas napeto pazljivost in jo je tudi brezpogojno dosegel; ali — in to je značilno! — sredi naporega dela, prevajanja in tolmačenja nenadoma kak dovtip, duhovita domislica, šaljiva anekdota... vesel smeh...

in takoj zopet dalje z napeto pazljivostjo prevajanje in tolmačenje. Bilo je vedno res utile dulci. Nepozabne ure!«

Ali se Vam ne zdi, da je Detela v svojih spisih prav tak, kakršen je bil v šoli, in se na njem v polni meri vidi resničnost znanega izreka: *Le style, c'est l'homme* (t. j. kakršen je človek, tak je njegov slog, alj: v slogu se kaže vsa osebnost)? Pisateljvanje je dr. Deteli resen opravek, ki se je treba zanj pripravljati. To lahko sklepamo iz njegove satire na »pisatelja« Janka Cveteža v »Sošolcih« (Dom in Svet, 1911, str. 170), kjer se ta bahá: »Študirati meni ni treba nič; jaz sedem in pišem. Študiranje je smrt umetnosti.« Smoter leposlovja Detela vidi v prijetni zabavi — in v tem soglašajo menda vsi estetik — a ta zabava ne sme biti nizka naslada, kakor to zahteva dr. Radivoj Čuk v »Trojki« (2. izd. str. 142), ne sme žaliti morale, nravnosti (ibid.), ampak naj človeka dviga, v kolikor se s tem ne moti iluzija, k višjim vzorom. Hudomušno razlaga dr. Detela to svoje načelo v III. poglavju »Pegama in Lambergarja«, kjer pravi, da pisatelj ne sme svojih moralnih naukov vsiljevati, ampak »prekanjeni pripovedovalec prostodušnega bralca zasači: kadar se ta najmanj nadeja in ga najbolj mika zvedeti, kaj se bo naprej zgodilo, tedaj pisatelj kane med tok pripovedovanja par moralnih kapljic, in čitatelj se pouči, dočim meni, da se je samo zabaval.« Te »moralne kapljice« so — bi rekel — prva *differentia specifica* Detelovega pisateljvanja. Kanil jih je na razna mesta svojih povesti; najkrepkejše in najzdravilniše so razpršene po njegovi »Trojki« o slovstvu, o branju, o veri, o zakonu itd.

Ivan Cankar je nekoč (Obiski, str. 9) izjavil, da ga k pisanju najbolj priganja — je za zbog raznih političnih in literarnih oslarij. Kaj pa dr. Detela? V par spisih (Malo življenje, Veliki grof in morda tudi še Pegam in Lambergar) ne vidim — vsaj jaz ne — drugega nagiba, kot pisateljovo čisto estetično veselje ob oblikovanju teh zanimivih, deloma silnih dogodkov; večina ostalih spisov pa je nastala — ne bom rekel: iz srda, iz jeze — ampak iz neke nevolje nad raznimi napakami našega naroda, iz nevolje, ki ji pa je naš pisatelj dal — kakor Prešeren v Novi pisariji — humoristično, šaljivo obliko dobrohotne satire. Iz nevolje nad kričavim rodoljubarstvom, ki so ga same besede, je nastal tip Radivoja Čuka v »Trojki«, vseučiliščenika Konrada (Rodoljubje na deželi), ki malone gmotno upropasti ubogo poštno odpraviteljico, tip župana Lomasta in sosedov Rjavkarja ter Škorca v »Spominski plošči«, ki se hočejo z narodovim

navdušenjem praktično okoristiti; satira na nápak razumevan »denarni promet« je »Novo življenje«, na nesrečno težnjo, s tujskim prometom naglo in zlahka zabogateti, »Tujski promet«, na strankarske strasti ob volitvah poglavje iz »Sošolcev«, na napačno žensko vzgojo značaj Irme v »Trojki«, Berte v »Delo in denar«, Rotije v »Sošolcih«, na prenapeto pobožnost in versko strogoost tip Mane (Svetloba in senca), ki uniči srečo Bričeve Anke, na brezmiselno uporabo novih učnih metod (Novo življenje [formalne stopnje!], Nova metoda), na »faliranega« pisatelja, ki je svojim in sebi in družbi v nadlego (Sošolci), na strankarstvo v literarni kritiki (Trpljenje značajnega moža), na materialistično vedo (Učenjak), na nespametno pojmovanje o naraščanju (Dobrodelnost), o štreberstvu (Sošolci: pl. »Narobenau«), o bizantinizmu med uradničtvom (Oficiala Ponižna zločin), na »svobodno ljubezen« (Delo in denar). Te in še druge napake šiba dr. Detela po načinu starega Horacija, čigar geslo je bilo: *ridendo dicere verum* (z nasmehom na ustih povedati neprijetno resnico). In tako bi jaz dr. Detelo imenoval Horacija med našimi realisti.

Iz srda nad kmetskimi pijavkami, a brez satirične oblike, so nastali tipi štacunarja Stržena (Prihajač), gospoda Lisca, graščaka Majerja (Trojka). V dobi naših najhujših političnih bojev (1890—1910) se je pogosto rabila puhlica: Taki so! Če je posamezen član kakega stanu kaj zagrešil, se je takoj zavpilo: Taki so vsi! In iz tistega čuvstva nevolje nad takim posploševanjem se je porodila — bi jaz mislil — črtica iz protestantske dobe: Takšni so! Sočutje z delavstvom, zlasti ob času zimske stavke, je dr. Deteli narekovalo povest: Delo in denar.

Gori sem omenil, da je dr. Detela modroslovno temeljito izobražen. Zdi se mi, da se to čuti tudi v spisih, zlasti v zadnjih večjih povestih v Dom in Svetu (Delo in denar, Sošolci): menim, da pri nobenem drugem naših realistov junaki povesti tako ne razglabljajo in ne iščejo razlogov pro in contra za svoje delovanje ter to skušajo logično podpreti, kakor pri Deteli. V tem vidim tretjo posebnost njegovega dela.

Naj izdam še dve, tri skrivnosti izza kulis: da je bil dr. Detelov rokopis vselej prava slaščica za urednika, ker je bil pisan kaligrafično in ni bilo treba nikdar popraviti niti pičice in ga je oddal vselej natančno ob dogovorjenem roku; da je v zasebnem občevanju ravno takšen optimist kakor v svojih spisih, ker živo veruje v resničnost starega reka, da namreč človeška budalost in božja previdnost skupaj vladata svet; da je še

vedno teh misli, da narod ne potrebuje toliko talentov, kolikor značaje v; da je še vedno v njegovi družbi šala in smeh, kakor nekaj v šoli; da ima še vedno tako čudovit spomin kakor v cvetu let; da je v kulturnih društvih (Matica Slovenska, Leonova družba, Društvo leposlovcev) še vedno odličen sodelavec; da v pogovoru še vedno rad tvori duhovite paradokse, ki so tako značilni za njegov slog; in da zato ni čuda, če si vsak izobraženec, ki pride v njegovo družbo, misli na tistem s Faustovim famulom:

Z Vami sprehod, res, gospod doktor,
je častna, je koristna reč.

Samo ene skrivnosti ne morem pojasniti: kako je mogel slavljeneec kot profesor in ravnatelj leposlovno toliko ustvarjati, ko drugi srednješolski učitelji komaj razne naloge popravljamo in se o počitnicah komaj nekoliko oddahnemo? To tajno bi nam moral pisatelj sam razodeti.

Kadar bo Družba sv. Mohorja vse spise dr. Detele izdala, kakor je, menim, dogovorjeno, jih bo lepa vrsta knjig, majhna skladalnica. Njega ne zadeva očitek Iv. Cankarja, da je v Dolini Šentflorijanski mnogo pisateljev, ki mirno živé v pokoj; ne zadeva ga puščica Jar. Vrchlickega, ki je rekel, da nikogar tako ne mrzi, kakor pisatelja, ki izda v življenju samo eno knjigo. Da bomo imeli vsaj približen pregled njegovega neumornega delovanja, naj h koncu sledijo spisi, urejeni po skupinah.

Zgodovinske povesti:

- Veliki grof. Ljubljanski Zvon 1885.
- Pegam in Lambergar. Matica Slovenska 1888.
- Ista skupno z Matico Hrvatsko leta 1910.
- Hudi časi. (Povest iz francoske okupacije v l. 1809., godi se v Novem mestu.) Dom in Svet 1894.
- Takšni so! (Iz leta 1575.) Dom in Svet 1900.
- Dobrodušni ljudje. Veseloigra v 3 dejanjih. (Se godi v Novem mestu l. 1813. ob odhodu Francozov.) Dom in Svet 1908.

Povesti iz kmetskega življenja:

- Malo življenje. Ljubljanski Zvon 1882. Ljudska knjižnica 1908.
- Prihajač. Matica Slovenska 1888. Ljudska knjižnica 1908.
- Gospod Lisec. Matica Slovenska 1894.
- Novo življenje. Družba sv. Mohorja (Večernice) 1908.
- Tujski promet. Matica Slovenska 1912.
- Svetloba in senca. Družba sv. Mohorja 1916.

Povesti iz krogov razumništva:
 Kislo grozdje. Humoreska. Ljublj. Zvon 1883.
 Trojka. Mat. Slovenska 1897. Družba sv. Mohorja 1915. (Ilustrirana.)
 Učenjak. Veseloigra v 3 dejanjih. Matica Slovenska 1902.
 Rodoljubje na deželi. Dom in Svet 1908. (Celoletna povest.)
 Žrtva razmer. Dom in Svet 1912. (Str. 361 do 372.)
 Dobrodelnost. Veseloigra v 3 dejanjih. Dom in Svet 1919.
 Trpljenje značajnega moža. Dom in Svet 1916. (V 1. številki.)
 Oficiala Ponižna zločin. Družba sv. Mohorja (Koledar) 1920.

Povesti, ki v njih nastopa mešana družba:

Sošolci. Dom in Svet 1911. (Celoletna povest.)
 Spominska plošča. Dom in Svet 1914. (Št. 1-4.)
 Nova metoda. Dom in Svet 1917. (V 1. številki.)

Povest iz tovarniškega življenja:

Delo in denar. Dom in Svet 1910. (Celoletna povest.)

Ob sedemdesetletnici kličemo mnogobrojni čistilci, od blizu in daleč, in kliče Dom in Svet: Bog živi še mnogo, mnogo let našega odličnega sotrudnika, pisatelja-vzgojevatelja!

Sveta ura.

Odkod to dihanje, odkod vršenje
 v izprašujoče moje začudenje?
 Odkodi svilnati večerni zrak,
 ustavljač bežeči moj korak?

Mirno vrstijo pred menoj se loke
 kot zatopljene v sanje pregloboke,
 da bi srebrni jih žarek prebudil
 in se na grudih njih krasot napil.

In kot v objem prižet za hip obstanem
 in v molk zadavljen z mesta se ne ganem; —
 zvedavo v pokoj tonejo oči:
 Kdo si, ki mimo greš, kdo si, kdo si? ...

Stano Kosovel.

